

Азаров Юрій Іванович –
кандидат юридичних наук, доцент;

Заїка Сергій Олегович –
кандидат юридичних наук, доцент

НОВИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Розглянуто та проаналізовано окремі норми нового Кримінального процесуального кодексу України, обґрунтовано деякі пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України; Конституція України; процесуальні права та обов'язки.

Рассмотрены и проанализированы отдельные нормы нового Уголовного процессуального кодекса Украины, обоснованы некоторые предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины; Конституция Украины; процессуальные права и обязанности.

Some regulations of the new Criminal Procedural Code of Ukraine are considered and analyzed; some suggestions for improving are justified.

Keywords: Criminal Procedural Code of Ukraine; Constitution of Ukraine; procedural rights and obligations.

Зеобхідність у прийнятті нового КПК України вже назріла давно. Адже працювати як правоохоронній, так і судовій системам за кодексом, прийнятим на початку 60-х років минулого століття – абсурд. За двадцять років незалежності ми певною мірою ввійшли в європейське товариство, принаймні в нашої Конституції йдеться про такі цінності, як права і свободи людини, принципи верховенства права. Таким чином працювати за застарілим КПК України було б недоречно. Але приймаючи новий Кодекс, не враховувалися деякі важливі моменти. Звісно, це відобразилося на його якості.

Ухвалення КПК України змусило задуматися про те, що відбувається і відбуватиметься в українській правоохоронній системі, у судах, пенітенціарній системі, чим відрізняється верховенство права від вибіркового правосуддя.

Не викликає сумніву, що ухвалений Верховною Радою України КПК України є значним внеском у реалізацію кращих ознак нормативної стратегії Конституції України, яка спрямована на перетворення України з типової посттоталітарної країни на сучасну демократичну європейську державу. У цьому сенсі можна сказати, що КПК України відповідає як нормам-принципам розділу I Конституції України щодо засад конституційного ладу, так і спеціальним конституційним положенням розділу VII Основного Закону «Прокуратура», а також розділу VIII Конституції України «Правосуддя» [1]. Щодо деяких поточних пропозицій і зауважень, то вони зводяться до такого.

1. Конституція України не містить і не передбачає юридичного поняття «кримінальне правопорушення». Зокрема, ст. 62 Основного Закону визнає презумпцію невинуватості як норму, що узгоджується лише з юридичним поняттям «злочину» [2]. Тому Конституція України не передбачає можливості застосування презумпції невинуватості до суб'єкта права, який учинив не злочин, а «кримінальний проступок».

2. Стаття 16 КПК України передбачає можливість «обмеження права власності під час кримінального провадження». З приводу цього положення слід зазначити таке. Попри те, що ч. 1 ст. 64 Конституції України говорить про принципову можливість «обмеження конституційних прав і свобод» людини і громадянина, дана лексична конструкція є неоптимальною з юридичного погляду. Як слідує з ч. 2 ст. 22 Конституції України, «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Це, у свою чергу, означає, що людину чи громадянина можна обмежити лише у здійсненні суб'єктивних прав і свобод, які належать їй/йому невід'ємно й у непорушному стані. Варто підкреслити, що саме такий юридичний підхід до можливості обмежень у здійсненні суб'єктивних прав і свобод людини втілено в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [3].

3. Звертає на себе увагу те, що пункт 7 ч. 3 ст. 42 проекту КПК України передбачає «негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування». Однак ч. 6 ст. 29 Конституції України говорить лише про те, що «про арешт або

затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого». Очевидно, що розширення в поточному законодавстві кола осіб, яким має повідомлятися про арешт чи затримання будь-якої людини, повністю відповідає гуманістичному спрямуванню не тільки ст. 3 чинного Основного Закону. Далеко не всі люди мають родичів, про яких ідеться у ст. 29 Конституції України. Крім того, розширення кола осіб, яким можна та необхідно повідомляти про факт арешту або затримання, відповідає загальним тенденціям розвитку конституційного права.

Крім того, необхідно зазначити, що положення ч. 8 ст. 42 проекту КПК України про те, що «підозрюваному, обвинувачуваному вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення», також відповідає загальній тенденції конституційного вдосконалення гарантій захисту прав і свобод людини в Україні. Подібні новели передбачалися у проектах Конституції України, створених у рамках правозахисних ініціатив іще в 1994 р. та 2008 р.

4. У ст. 13 КПК України зазначено, що «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в їх огляду чи обшуку інакше як за мотивованим судовим рішенням». При цьому, згідно з ч. 4 ст. 223 КПК України «проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається». Ураховуючи вищевикладене, у ст. 3 КПК України варто було б зазначити, що проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку здійснюється, як правило, у денний час. Слід зазначити, що подібна редакція норми пропонувалася в окремих проектах Конституції України, розроблених у різний час структурами українського громадянського суспільства.

5. Найпроблемнішим у КПК з погляду чинної Конституції України є положення про те, що функція досудового слідства покладається віднині на органи Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, а також на слідчих державних органів, які здійснюють контроль за додержанням українського податкового законодавства (ст. 216).

Суть проблеми полягає в тому, що п. 9 «Перехідних положень» Основного Закону покладає на Українську державу обов'язок «сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування». При цьому для багатьох фахівців залишається відкритим питання: Конституція України передбачає формування повністю автономних органів досудового слідства («слідчого комітету», «бюро розслідувань» тощо) чи лише перерозподіл повноважень між уже існуючими в Україні досудовими слідчими структурами?

Прихильники першої точки зору схильні вважати, що чинна Конституція України передбачає формування окремого органу виконавчої влади, на який мало б покладатися досудове слідство. Менш радикально налаштовані фахівці вважають, що Конституція 1996 р. має на меті лише звільнення від функції слідства існуючих органів прокуратури України. Це

питання можна вважати все ще відкритим. Очевидно, знайти відповідь на нього міг би Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення п. 9 розділу XV чинної Конституції України.

6. Революційним кроком стали нові правила оцінювання доказів. Згідно з ними, будь-які показання, отримані не в суді, не є доказами. Каткування та застосування всього арсеналу середньовічних способів вибити зізнання не матиме сенсу, оскільки без підтвердження в суді жодне показання не може бути покладено в основу вироку. При цьому суд за підсумками процесу зможе винести тільки два вирoki: виправдувальний та обвинувальний. Якщо вини людини не довели – вона вільна. Повернути справу на додаткове розслідування, змусивши обвинуваченого раз у раз проходити через судово-міліцейські жорна, буде неможливо.

7. Не все однозначно в новому кодексі і в питанні застосування застави. За нинішнього рівня тінізації економіки мільйонери з нетрів за формальними причинами можуть призначити меншу заставу, ніж представникові середнього класу з офіційною зарплатою. Тому критерії призначення застави, на наш погляд, слід співвіднести не тільки з тяжкістю вчиненого правопорушення, а й з обов'язковим урахуванням усіх даних про майновий стан обвинуваченого.

8. Ми не згодні з критиками кодексу в тому, що новація, за якою інтереси обвинуваченого представляють тільки включені до реєстру професійні адвокати, обмежує право на захист.

По-перше, не може бути прав без обов'язків. І якщо адвокатам відтепер надаються розширені права, то й питати з них мають більше, наприклад, через механізм контролю професійними адвокатськими об'єднаннями. Родича, навіть викривши в порушенні процесуальних прав, до відповідальності не притягнеш.

По-друге, не може бути професійний процес без професійних адвокатів. За всієї поваги до родичів, які можуть мати добру правову підготовку, усе одно на процес вони дивляться з погляду не норми, а емоцій. А тут принцип «справедливо-несправедливо» не працює, всі дії мають оцінюватися на предмет відповідності чи невідповідності діяння правовій нормі. Правову норму, у свою чергу, треба ще вміти правильно розтлумачити, а цього не один рік вчаться.

Нарешті, якби можна було обійтися без адвокатів, то ця професія вже давно б вимерла. Але, як бачимо, цього не відбувається, а кількість звернень до адвокатів неухильно зростає, благо й кількість юридичних послуг на будь-який смак і розмір гаманця збільшується. Що стосується неможлих громадян, то, як і раніше, безкоштовну правову допомогу їм надасть держава.

9. Чи не найбільше суперечок і нарікань у новому КПК України викликала ухвалена у всіх цивілізованих країнах угода обвинуваченого зі слідством (ст. 468–476, у Росії така практика з'явилася 2009 р.). Цю норму в наших реаліях можна легко викривити. Наприклад, звести наклеп на іншу людину й отримати менший строк. У цьому є ризик. Але

є й очевидний плюс: визнавши вину, коли заперечувати її під вагою доказів немає сенсу, можна отримати менший строк і заощадити гроші на адвоката. Слідчому це дасть можливість зосередитися на розкритті справді серйозних злочинів. А щоб не було спокуси укласти угоду під примусом, її затверджує суд, який зобов'язаний перевірити, що обвинуваченому ніхто не погрожував. Звичайно, як і у всіх описаних вище випадках, ми не можемо виключити, що в процесі її укладання не долучаться якісь сторонні мотиви, однак це не привід, щоб відмовлятися від усього нового й прогресивного.

10. На наш погляд і на думку деяких вчених [4, с. 13], основна прогалина нового КПК України полягає в тому, що з його прийняттям деякою мірою погіршили становище громадян. У кодексі 1960 р. передбачалося існування інституту судового оскарження безпідставного порушення кримінальної справи. Тобто якщо слідчий або прокурор виніс постанову про порушення кримінальної справи безпідставно за надуманими обставинами, можна було б звернутися до суду й оскаржити цю постанову.

Нині законодавець у новому кодексі не перебачив такої процесуальної процедури. Фактично, це порушення вимог ст. 55 Конституції України, в якій йдеться про те, що в нашій державі не повинно існувати напрямів і діяльності, які б не могли бути оскаржені в судовому порядку. При цьому, законодавцем не були враховані роз'яснення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003, де чітко вказано, що «...унеможливлення розгляду судом скарги на постанову про порушення кримінальної справи щодо певної особи на стадії досудового слідства, відкладення її перевірки судом на стадію попереднього розгляду кримінальної справи або на стадію розгляду її по суті, відстрочка судового контролю обмежують конституційне право людини на судовий захист, який є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина. Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 13)» [5].

Правовідносини, що виникають під час здійснення кримінального провадження, потребують чіткого законодавчого регулювання, а норми кримінального процесуального законодавства правильного розуміння та однакового застосування.

Дійсно подальша практика застосування КПК України виявить його позитивні й головне, негативні сторони. Сьогодні назрівають ідеї в юристів, практиків щодо певних норм, у які варто було б внести зміни. У цьому контексті хотілося б навести слушну думку М. І. Хавронюка, який зазначає, що не в новий КПК України треба вносити зміни. Їх треба вносити в голови, прямо в мізки тих людей, які застосовують цей кодекс.

Поки не виникне правильне розуміння в кожного слідчого, прокурора, судді принципу змагальності, даремно сподіватися на те, що зміст будь-якого найдосконалішого в контексті прав людини положення КПК не буде викручений навпаки [6, с. 5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіц. вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. (із змін і доп.). – К. : Атіка, 2012. – 64 с.
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам-Київ, 1996.
4. С. Штогун Кодекс лише вступив у дію, а вже треба вносити зміни / Штогун С. // Юрид. вісник України. – 2012. – № 51. – С. 13.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січ. 2003 р. // Офіц. вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 245.
6. Хавронюк М. Зміни треба вносити не в новий КПК, а в голови людей, які застосовують цей кодекс / М. Хавронюк // Юрид. вісник України. – 2013. – № 10. – С. 5.